

**«ՌՈՒՒՍ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
ԿՐԹԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ**

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ԿԱՐԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ

**ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԺԲ.00.02 – Հանրային իրավունք - սահմանադրական, վարչական, ֆինանսական,
մունիցիպալ, բնապահպանական, եվրոպական իրավունք, պետական կառավարում
մասնագիտությամբ իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի
հայցման ատենախոսության

ԵՐԵՎԱՆ – 2026

**МЕЖГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ
«РОССИЙСКО-АРМЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ»**

ТУМАНЯН КАРЕН ОГАНЕСОВИЧ

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ**

АВТОРЕФЕРАТ

Диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по
специальности 12.00.02– Публичное право (конституционное, административное,
финансовое, муниципальное, экологическое, европейское право, государственное
управление)

ЕРЕВАН-2026

Արենախոսության թեման հաստատվել է Եվրասիա միջազգային համալսարանի կողմից

Գիտական ղեկավար՝ *ի.գ.դ., դոցենտ*
Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ *ի.գ.դ., պրոֆեսոր*
ի.գ.թ.

Աշոտ Սերյոժայի Հայրապետյան
Աշոտ Հայկի Խաչատրյան
Նարինե Գագիկի Սողոմոնյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ **ՀՀ Արդարադատության ակադեմիա**

Արենախոսության պաշտպանությունը տեղի կունենա 2026 թվականի նոյեմբերի 12-ին ժամը 16:00-ին «Ռուս-Հայկական համալսարան» բարձրագույն կրթության միջպետական կրթական կազմակերպությունում գործող ՀՀ ԲԿԳԿ-ի իրավագիտության 063 մասնագիտական խորհրդի նիստում (0051, ք. Երևան, Հովսեփ Էմինի 123):

Արենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ «Ռուս-Հայկական համալսարան» ԲԿՄԴԿԿ-ի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2026 թվականի հոկտեմբերի 12-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու՝ **Ջ.Հ.Հայրապետյան**

Тема диссертации утверждена в Межгосударственном университете «Евразия»

Научный руководитель: д.ю.н., доцент

Айрапетян Ашот Серёжевич

Официальные оппоненты: д.ю.н., профессор
к.ю.н.

Хачатрян Ашот Гайкович
Соломонян Нарине Гагиковна

Ведущая организация: **Академия правосудия Республики Армения**

Защита состоится 12 ноября 2026 года в 16:00 часов на заседании специализированного совета 063 по Юриспруденции КВОН РА при Межгосударственной образовательной организации высшего образования «Российско-Армянский университет» (0051, г. Ереван, ул. О. Эмина 123).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке МГОВО «Российско-Армянской университет».

Автореферат разослан 12 октября 2026 года.

Ученый секретарь специализированного совета,
кандидат юридических наук

Дж.А. Айрапетян

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ատենախոսության հետազոտության արդիականությունը: Շրջակա միջավայրի պահպանությունը ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի զարգացման պայմաններում դադարել է դիտարկվել որպես բացառապես վարչաիրավական կարգավորման առարկա և ձևավորվում է որպես սահմանադրական արժեք, որի ապահովմամբ է պայմանավորված մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ իրացումը: Էկոլոգիական ճգնաժամի խորացումը, կլիմայի փոփոխությունը, կենսաբազմազանության կորուստը և տեխնածին ռիսկերի աճը ձևավորում են այնպիսի մարտահրավերներ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են սահմանադրական կարգի կենսունակությանը, իրավական պետության գործառնանը և միջսերնդային արդարության ապահովմանը: Այդ մարտահրավերները չեն կարող արդյունավետորեն կառավարվել միայն ոլորտային օրենսդրության մակարդակում. դրանք պահանջում են սահմանադրական մակարդակի դոկտրինալ, նորմատիվ և ինստիտուցիոնալ լուծումներ:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության հոդված 12-ը ամրագրում է շրջակա միջավայրի պահպանության և կայուն զարգացման սկզբունքները՝ դրանք ներառելով սահմանադրական կարգի հիմունքների համակարգում: Սակայն սահմանադրական այդ ամրագրումը դեռևս լիարժեքորեն ապահովված չէ իրացման արդյունավետ երաշխիքներով. իրավակիրառ պրակտիկան հիմնականում պահպանում է ռեակտիվ բնույթը, պետության պոզիտիվ պարտավորությունների բովանդակությունը դոկտրինալ մակարդակում ամբողջությամբ բացահայտված չէ, իսկ ոլորտի ինստիտուցիոնալ կազմակերպումը՝ բնապահպանական գործառույթների կենտրոնացմամբ գործադիր իշխանության հիերարխիկ համակարգում, պարունակում է ինստիտուցիոնալ շահերի բախման և «կարգավորիչ գրավման» (regulatory capture) համակարգային ռիսկեր:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նաև միջազգային իրավական զարգացումների դինամիկայով: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 2022 թվականի հուլիսի 28-ի 76/300 բանաձևով մաքուր, առողջ և կայուն

շրջակա միջավայրի իրավունքի ճանաչումը, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից պետությունների պոզիտիվ պարտավորությունների դոկտրինի հետևողական զարգացումը՝ ներառյալ կլիմայական գործերով ձևավորված նոր իրավական դիրքորոշումները, Օրիուսի կոնվենցիայի շրջանակում բնապահպանական ժողովրդավարության չափորոշիչների ամրապնդումը, ինչպես նաև Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակից բխող պարտավորությունները նոր պահանջներ են առաջադրում Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական համակարգին:

Թեմայի արդիականությունն ուղղակիորեն կապված է նաև իրավական համակարգի արդիականացման ընթացիկ գործընթացների հետ: Սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման կատարելագործումը՝ նորմատիվ ձևակերպումների ճշգրտումը և ինստիտուցիոնալ երաշխիքների ամրապնդումը, ձեռք է բերում ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն:

Հետազոտության թեմայի մշակվածության աստիճանը և տեսական հիմքը: Հետազոտության տեսական հիմքը կազմում են սահմանադրականության դասական ուսմունքները՝ Զ.Լոքի, Շ.Մոնտեսքյոյի, Ժ.-ժ.Ռուսոյի, Ի.Կանտի աշխատությունները, ինչպես նաև XX դարի սահմանադրաիրավական մտքի հիմնարար դոկտրինալ մոտեցումները՝ Հ.Կելզենի նորմատիվային ուսմունքը, Կ.Շմիթի սահմանադրության նյութական հայեցակարգը, Ռ.Դվորկինի սկզբունքների տեսությունը, Ռ.Ալեքսիի օպտիմալացման հրամայականների և համաչափության մեթոդաբանությունը, Յ.Հաբերմասի դելիբերատիվ ժողովրդավարության ուսմունքը: Շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման արդի հիմնախնդիրները մշակվել են էկոլոգիական սահմանադրականության տեսության ներկայացուցիչների՝ Դ.Բոյդի, Կ.Բոսելմանի, Լ.Կոտցեի, ինչպես նաև հանրային բարիքների կառավարման տեսության վերաբերյալ Է. Օստրոմի աշխատություններում:

Հայ իրավական մտքի պատմության մեջ շրջակա միջավայրի պահպանության ժամանակակից ըմբռնմանն առնչվող տեսական նախադրյալներ առկա են Մխիթար Գոշի, Ներսես Շնորհալու և Շահամիր Շահամիրյանի աշխատություններում, որոնցում իրավունքը դիտարկվել է որպես հանրային բարիքի, արդարության և հասարակական ներդաշնակության պահպանման համակարգ: Միևնույն ժամանակ հայրենական իրավագիտության մեջ շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրները հիմնականում ուսումնասիրվել են հատվածաբար՝ առանձին ինստիտուտների կամ ոլորտային կարգավորումների մակարդակում: Դեռևս իրականացված չէ իրավական համակարգի արդիականացման պայմաններում շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրների համալիր ուսումնասիրություն, որը կներառեր տեսաիրավական, համեմատական, միջազգային-իրավական և ինստիտուցիոնալ բաղադրիչները միասնական հայեցակարգի շրջանակում: Հենց այդ բացը լրացնելուն է ուղղված սույն ատենախոսությունը:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման ոլորտում ձևավորվող հասարակական հարաբերություններն են՝ շրջակա միջավայրի պահպանության՝ որպես սահմանադրական արժեքի ամրագրման, մարդու հիմնարար իրավունքների էկոլոգիական բովանդակության իրացման, պետության պոզիտիվ պարտավորությունների կատարման և դրանց ինստիտուցիոնալ ապահովման կապակցությամբ:

Հետազոտության առարկան են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենսդրության համապատասխան նորմերը, միջազգային իրավական ակտերը, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, արտասահմանյան պետությունների սահմանադրաիրավական կարգավորումները, ինչպես նաև ոլորտի դոկտրինալ մոտեցումներն ու իրավակիրառ պրակտիկան:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակն է շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման ժամանակակից հիմնախնդիրների համալիր տեսաիրավական վերլուծության հիման վրա բացահայտել շրջակա միջավայրի պահպանության՝ որպես սահմանադրական արժեքի և սահմանադրական կարգի հիմունքների բաղադրիչի դոկտրինալ բովանդակությունը, պետության պոզիտիվ պարտավորությունների համակարգը և դրանց ինստիտուցիոնալ ապահովման կառուցակարգերը, ինչպես նաև իրավական համակարգի արդիականացման պայմաններում մշակել Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական կարգավորման կատարելագործմանն ուղղված գիտականորեն հիմնավորված առաջարկություններ:

Նշված նպատակին հասնելու համար առաջադրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները՝

1) սահմանադրական իրավունքի տեսության տեսանկյունից բացահայտել շրջակա միջավայրի պահպանության վերաբերյալ քաղաքական-իրավական հայացքների էվոլյուցիան և դրանց դոկտրինալ նշանակությունը շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման համար,

2) իրականացնել շրջակա միջավայրի իրավունքի զարգացման պատմաիրավական վերլուծություն՝ առանձնացնելով զարգացման հիմնական փուլերը և դրանց որակական բնութագրիչները,

3) համեմատական իրավական վերլուծության հիման վրա բացահայտել շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրական ամրագրման հիմնական մոդելները և գնահատել դրանց կիրառելիությունը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական համակարգում,

4) վերլուծել շրջակա միջավայրի պահպանության միջազգային իրավական չափորոշիչները և բացահայտել դրանց հայեցակարգային նշանակությունը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքի արդիականացման համար,

5) բացահայտել շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պետության պոզիտիվ պարտավորությունների բովանդակությունը և դրանց ինստիտուցիոնալ ապահովման համակարգը՝ իշխանության ճյուղերի

դերակատարման, հանրային մասնակցության և ռազմավարական պլանավորման կառուցակարգերի միասնության մեջ,

6) վերլուծել սահմանադրական իրավունքի և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի հարաբերակցության հիմնահարցերը շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում,

7) վեր հանել շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում սահմանադրական քաղաքականության հիմնախնդիրները և առաջարկել դրանց լուծման ուղիները,

8) հիմնավորել Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի՝ որպես սահմանադրական ինքնավար մարմնի ստեղծման անհրաժեշտությունը, մշակել դրա կազմակերպման ու գործունեության սահմանադրաիրավական մոդելը:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը: Հետազոտության մեջ կիրառվել են գիտական ճանաչողության համընդհանուր, ընդհանուր գիտական և հատուկ իրավաբանական մեթոդներ: Դիալեկտիկական մեթոդը հնարավորություն է տվել շրջակա միջավայրի սահմանադրականացումը դիտարկելու որպես զարգացող և ներքին հակասությունների հաղթահարման միջոցով ընթացող գործընթաց: Պատմաիրավական մեթոդի կիրառմամբ իրականացվել է շրջակա միջավայրի իրավունքի էվոլյուցիայի փուլայնացումը: Համեմատական իրավական մեթոդը կիրառվել է սահմանադրականացման ազգային մոդելների վերլուծության և դրանց տիպաբանության ձևավորման համար: Համակարգային-կառուցվածքային մեթոդի միջոցով բացահայտվել են սահմանադրական արժեքների համակարգում շրջակա միջավայրի պահպանության տեղը և պետության պոզիտիվ պարտավորությունների ինստիտուցիոնալ ապահովման կառուցակարգերի փոխկապակցվածությունը: Ձևական-իրավաբանական (դոգմատիկ) մեթոդը կիրառվել է նորմատիվ և դատական ակտերի բովանդակության վերլուծության համար, նպատակային (թելեոլոգիական) մեկնաբանության մեթոդը՝ սահմանադրական նորմերի իմաստի բացահայտման, իսկ իրավական մոդելավորման և կանխատեսման մեթոդները՝ առաջարկվող

սահմանադրաիրավական լուծումների, մասնավորապես Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի ինստիտուցիոնալ մոդելի մշակման համար:

Հեղազոտության նորմատիվ իրավական հիմքը կազմում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը և ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան և դրա արձանագրությունները, Օրհուսի կոնվենցիան, ՄԱԿ-ի Կլիմայի փոփոխության շրջանակային կոնվենցիան և Փարիզի համաձայնագիրը, Կենսաբանական բազմազանության մասին կոնվենցիան և Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակը, Ռիոյի հռչակագիրը և միջազգային փափուկ իրավունքի այլ աղբյուրներ, Եվրոպական միության բնապահպանական իրավունքին առնչվող ակտերը, ինչպես նաև Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Միացյալ Թագավորության, Նիդերլանդների, Նոր Զելանդիայի, Հարավային Աֆրիկայի, Էկվադորի և այլ պետությունների սահմանադրական կարգավորումները: *Հեղազոտության էմպիրիկ հիմքը* ներառում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի և արտասահմանյան սահմանադրական արդարադատության մարմինների ակտերը, ինչպես նաև ոլորտի իրավակիրառ պրակտիկան:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Ատենախոսությունում առաջին անգամ շրջակա միջավայրի պահպանությունը դիտարկվել է որպես սահմանադրական կարգավորումների և միջազգային իրավական չափորոշիչների համալիր ուսումնասիրության առարկա՝ իր պատմական զարգացման համատեքստում և մարդու ու քաղաքացու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության սահմանադրաիրավական կառուցակարգերի իրացման հիմնախնդիրների լույսի ներքո: Առաջին անգամ քննարկման առարկա է դարձել շրջակա միջավայրի պահպանության բովանդակային սահմանների հիմնահարցը և հիմնավորվել է այդ սահմանների սահմանափակ բնույթը: Աշխատանքում բացահայտվել են շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրական

կարգավորման առանձնահատկությունները՝ պայմանավորված տարբեր պատմական ժամանակահատվածներում դրա գործառույթային դերակատարմամբ, հիմնավորվել են այդ սկզբունքի անմիջական գործողության և պաշտպանության հնարավոր ուղղությունները: Բացահայտվել են պետության պոզիտիվ պարտավորությունների եռամակարդակ կառուցվածքը և շրջակա միջավայրի իրավունքի կանխարգելիչ (ex ante) բնույթը, մշակվել է սահմանադրականացման մոդելների տիպաբանությունը, իսկ արդյունքում ներկայացվել են ոչ միայն տեսական եզրահանգումներ, այլև շրջակա միջավայրի պահպանության ապահովման ու երաշխավորման սահմանադրական կառուցակարգերի կատարելագործման վերաբերյալ առաջարկություններ՝ ներառյալ Սահմանադրության բարեփոխման տեսաիրավական նոր մոդելը և Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի՝ որպես սահմանադրական ինքնավար մարմնի ինստիտուցիոնալ մոդելը:

Պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթները:

Պաշտպանության են ներկայացվում հետևյալ հիմնական գիտական դրույթները՝

1) «Սեփականության յուրացման բավարարության» կանխադրույթի և «արդարացի խնայողության» սկզբունքի արդի իրավաընկալման շրջանակում շրջակա միջավայրի պահպանությունը վերաիմաստավորվում է որպես ներկա սերնդի՝ ապագա սերունդների հանդեպ սահմանադրաիրավական պարտականության տեսական հիմք: Մարդու արժանապատվության սկզբունքի լույսի ներքո արժանապատիվ գոյությունը ձեռք է բերում կոնկրետ նյութական չափում, որի բովանդակությունը քայքայված կամ վտանգավոր միջավայրում պարզապես խաթարվում է: Սահմանադրականության նյութական հայեցակարգի շրջանակում շրջակա միջավայրի պահպանությունը պետք է դիտարկել որպես քաղաքական համայնքի ֆիզիկական կենսունակության և «սահմանադրական ինքնության» անքակտելի բաղադրիչ:

2) Ժամանակակից իրավական, սոցիալական և ժողովրդավարական պետությունում շրջակա միջավայրի պահպանությունը վերաճել է

սահմանադրական կարգի հիմունքների համակարգաստեղծ և գոյութենական բաղադրիչի, առանց որի մարդու հիմնարար իրավունքներն ու արժանապատվությունը զրկվում են իրենց նյութական բովանդակությունից: Դրանից բխում է իրավական մոտեցումների մեթոդաբանության փոփոխության անհրաժեշտությունը՝ անցում դասական ձևական-իրավական մոտեցումից համակարգային, նպատակային և արժեքաբանական մեկնաբանության:

3) Միջազգային իրավական չափորոշիչների ազգային օրենսդրություն ներմուծմամբ կամ դրանց ազգային իրավունքի նորմերի փոխակերպմամբ պայմանավորված՝ շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորումների հիմքում պետք է ընկած լինեն նախազգուշական սկզբունքը, կայուն զարգացման սկզբունքը, «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը, միջսերնդային արդարության սկզբունքը, ինչպես նաև տեղեկատվության հասանելիության, հանրային մասնակցության և արդարադատության մատչելիության եռակի սկզբունքների համակարգը, որը «խիստ անհատական շահի» բացակայության պայմաններում ևս ենթադրում է հանրային կազմակերպությունների՝ հանուն ընդհանուր էկոլոգիական շահի դատարան դիմելու իրավունքի ճանաչում:

4) Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական պրակտիկայի համակարգային վերլուծությունը հիմք է տալիս փաստելու, որ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը ժամանակակից սահմանադրաիրավական մոդելում դուրս է եկել վերացական հոչակագրերի տիրույթից և հանդես է գալիս որպես մարդու հիմնարար իրավունքների՝ կյանքի (Սահմանադրության հոդված 24), անձնական և ընտանեկան կյանքի (հոդված 31), տեղեկատվություն ստանալու (հոդված 42), սեփականության (հոդված 60) և առողջության պահպանման (հոդված 85) իրավունքների իրացման նյութական ու ինստիտուցիոնալ հիմք, քանի որ շրջակա միջավայրի ռիսկերն ու վտանգները ստանում են այդ իրավունքների արդյունավետ իրացումը խաթարող նյութական միջամտության իրավական կարգավիճակ:

5) Շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը հանդես է գալիս ոչ թե որպես մարդու արժանապատվությանը հակադրվող սահմանափակում, այլ որպես

դրա իրացման նյութական և ինստիտուցիոնալ հիմք, որի շրջանակում մարդու հիմնարար իրավունքների էկոլոգիական բաղադրիչը և արժանապատիվ գոյության համար անհրաժեշտ բնապահպանական պայմաններն անքակտելի փոխկապակցության մեջ են՝ ձևավորելով ժամանակակից սահմանադրաիրավական մոդելի գաղափարական առանցքը:

6) Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի էվոլյուցիան սահմանադրական կարգավորումների մակարդակում պահանջում է էկոլոգիական ռիսկերի կառավարման ոլորտում պետության պարտավորությունների վեկտորի փոփոխություն՝ անցում հետևանքային արձագանքից կանխարգելիչ և ռիսկերի վրա հիմնված մոդելի, որտեղ պետության պարտավորությունը ներառում է ինչպես կանխատեսելի էկոլոգիական ռիսկերի ու վտանգների կանխարգելումը, այնպես էլ արդեն իսկ իրականություն դարձած վնասի և մարդու կյանքի համար իրական ու հիմնավորված ռիսկերի առկայության դեպքերը:

7) Միջազգային իրավական չափորոշիչների, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական պրակտիկայի և համեմատաիրավական զարգացումների դոկտրինալ վերլուծությամբ հիմնավորվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության բարեփոխման տեսաիրավական նոր մոդելի անհրաժեշտությունը: Ըստ այդմ առաջարկվում է Սահմանադրության հոդված 12-ը շարադրել նոր խմբագրությամբ, Սահմանադրությունը լրացնել նոր՝ հոդված 31.1-ով, հոդված 51-ը լրացնել նոր՝ 4-րդ մասով, հոդված 86-ը լրացնել նոր՝ 7.1 կետով և հոդված 122-ի 1-ին մասում կատարել լրացում, որով կերաշխավորվի Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի՝ որպես սահմանադրական ինքնավար մարմնի կարգավիճակը և գործունեության ինստիտուցիոնալ կայունությունն ու անկախությունը:

Հետազոտության տեսական և գործնական նշանակությունը:

Հետազոտության տեսական նշանակությունն այն է, որ ատենախոսության մեջ ձևակերպված դրույթներն ու եզրահանգումները զարգացնում են

շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական դոկտրինը, մասնավորապես՝ շրջակա միջավայրի՝ որպես սահմանադրական արժեքի, պետության պոզիտիվ պարտավորությունների և սահմանադրական ինքնավար մարմինների ինստիտուտի վերաբերյալ տեսական պատկերացումները, և կարող են հիմք դառնալ ոլորտի հետագա գիտական ուսումնասիրությունների համար: Հետազոտության գործնական նշանակությունն այն է, որ ձևակերպված առաջարկությունները կարող են կիրառվել սահմանադրական բարեփոխումների և օրենսդրական կատարելագործման գործընթացներում, սահմանադրական արդարադատության և վարչական մարմինների իրավակիրառ գործունեության մեջ, ինչպես նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սահմանադրական և բնապահպանական իրավունքների դասավանդման ընթացքում:

/ՏԵՂԱՓՈՎԵԼ Է ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ՀԱՏՎԱԾԻՑ/ Ատենախոսության տեսական և գործնական արդյունքները կարող են ծառայել որպես գիտական հիմք Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության կատարելագործման, բնապահպանական օրենսդրության բարեփոխման և շրջակա միջավայրի կառավարման ինստիտուցիոնալ համակարգի զարգացման գործընթացում:

Ատենախոսության հիմնադրույթների փորձարկումը: Ատենախոսության հիմնական դրույթներն ու եզրահանգումներն արտացոլվել են հեղինակի՝ թվով տասնհինգ գիտական հրապարակումներում, քննարկվել են ամբիոնի նիստերում/**պետք նշել, թե որ բուհի ամբիոնում**/, իսկ սահմանադրական կարգավորման կատարելագործմանն ուղղված առաջարկությունները 30.01.2026թ.-ին թիվ 6678 գրությամբ ներկայացվել են ՀՀ Վարչապետի 27.01.2022 թվականի N 111-Ա որոշման հիման վրա ստեղծված ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների խորհուրդ նոր Սահմանադրության **/խմբագրման կարիք կա/** նախագծի տեքստի մշակման աշխատանքների շրջանակներում քննարկման համար:

Ատենախոսության համառոտ բովանդակությունը: Ատենախոսության կառուցվածքը պայմանավորված է հետազոտության նպատակով և խնդիրներով՝ կառուցված լինելով տեսական-արժեքաբանականից դեպի միջազգային-ինստիտուցիոնալ և ապա սահմանադրաքաղաքական մակարդակ անցնող տրամաբանությամբ: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, որոնք ներառում են ութ ենթագլուխներ, եզրակացությունից և օգտագործված աղբյուրների ցանկից:

Ներածությունում հեղինակը հիմնավորել է

Առաջին գլուխը՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական հիմքերը. տեսական, պատմական և համեմատաիրավական վերլուծություն» խորագրով, նվիրված է շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման դոկտրինալ, պատմաիրավական և համեմատաիրավական հիմքերի բացահայտմանը:

Այս գլխի **առաջին ենթագլխում՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության վերաբերյալ քաղաքական-իրավական հայացքները սահմանադրական իրավունքի տեսության պրիզմայով. տեսական-իրավական վերլուծություն»**, հեղինակը հիմնավորում է, որ ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի զարգացումը բնութագրվում է սահմանադրական կարգի հիմունքների բովանդակային ընդլայնմամբ, որի շրջանակում, դասական քաղաքական և ինստիտուցիոնալ արժեքներին զուգահեռ, ներառվում են նաև նյութական այն նախապայմանները, որոնք անհրաժեշտ են մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ իրականացման համար: Հայ իրավափիլիսոփայական ավանդույթի՝ Մխիթար Գոշի, Ներսես Շնորհալու և Շահամիր Շահամիրյանի հայացքների վերլուծությամբ ցույց է տրվում, որ շրջակա միջավայրի պահպանությունը կարող է դիտարկվել որպես ազգային իրավական մտքի օրինաչափ էվոլյուցիոն շարունակություն: Դասական ուսմունքների՝ Լոքի «բավարարության կանխադրույթի», Կանտի կատեգորիկ հրամայականի, Ռուսոյի հանրային շահի, ինչպես նաև Կելզենի նորմատիվային ուսմունքի, Շմիթի նյութական հայեցակարգի, Դվորկինի սկզբունքների տեսության և Ալեքսիի համաչափության մեթոդաբանության վերլուծությամբ բացահայտվում են շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման դոկտրինալ նախադրյալները:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «Շրջակա միջավայրի իրավունքի զարգացման էվոլյուցիան. պատմաիրավական վերլուծություն», առանձնացվում են շրջակա միջավայրի իրավունքի զարգացման չորս փուլեր՝ նախաձևավորման փուլը (մինչև 1945 թ.), որին բնորոշ է օբյեկտակենտրոն և հատվածային կարգավորումը՝ սկսած հռոմեական իրավունքի *res*

communes կատեգորիայից մինչև Լոնդոնի 1900 թ. և Փարիզի 1902 թ. կոնվենցիաները, նախնական ձևավորման փուլը (1945–1972 թթ.), որին բնորոշ է անդրսահմանային վնասի համար պետության պատասխանատվության սկզբունքի ձևավորումը, ինստիտուցիոնալացման փուլը (1972–1992 թթ.)՝ Ստոկհոլմի հռչակագրով, ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի ծրագրի ստեղծմամբ և «Մեր ընդհանուր ապագան» գեկույցով, և կայուն զարգացման ու սահմանադրականացման փուլը (1992 թվականից ընդհանուր)։ Հիմնավորվում է, որ իրավական մտածողությունը սանիտարահիգիենիկ, ֆիսկալ և զուտ տնտեսական նպատակներից տեղափոխվել է դեպի շրջակա միջավայրի՝ որպես ինքնուրույն իրավական արժեքի ճանաչում՝ ընդհուպ էկոգենետրիկ մոտեցումներ և բնության իրավունքների սահմանադրականացում։

Երրորդ ենթագլխում՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրական ամրագրման միջազգային փորձը. համեմատական-իրավական վերլուծություն», շրջակա միջավայրի սահմանադրական ամրագրման միջազգային փորձը ուսումնասիրվում է համեմատաիրավական մեթոդի կիրառմամբ։ Գործառական վերլուծության սկզբունքով քննվում են որակապես տարբեր հինգ մոդելներ՝ Միացյալ Թագավորության օրենսդրորեն ամրագրված մոդելը (Climate Change Act 2008 և Կլիմայի փոփոխության խորհուրդը), Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 20a հոդվածով ամրագրված միջսերնդային մոդելը, Ֆրանսիայի 2005 թվականի Շրջակա միջավայրի սահմանադրական խարտիայի մոդելը, Նիդերլանդների դատական պարտադրման մոդելը (Urgenda) և Նոր Զելանդիայի բնության իրավաբանական անձնավորման մոդելը (Te Awa Tupua)։ Համեմատությունն իրականացվում է չորս դոկտրինալ չափանիշով՝ սահմանադրականացման ձևն ու իրավաբանական ուժի մակարդակը, ինստիտուցիոնալ ապահովման մոդելը, իրավակիրառական կառուցակարգերը և միջսերնդային պատասխանատվության սահմանադրաիրավական ճանաչումը, ինչի արդյունքում ձևավորվում է սահմանադրականացման մոդելների տիպաբանությունը։

Երկրորդ գլուխը՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման միջազգային,

ինստիտուցիոնալ և դատական հիմքերը», նվիրված է միջազգային իրավական չափորոշիչների, պետության պոզիտիվ պարտավորությունների ինստիտուցիոնալ ապահովման և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի հետ հարաբերակցության ուսումնասիրությանը:

Առաջին ենթագլխում՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության միջազգային իրավական չափորոշիչները և դրանց հայեցակարգային նշանակությունը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքի արդիականացման համատեքստում», ուսումնասիրվում են կայուն զարգացման, միջսերնդային արդարության, նախազգուշական և կանխարգելման, «աղտոտողը վճարում է», տեղեկատվության հասանելիության, հանրային մասնակցության և արդարադատության մատչելիության, կենսաբազմազանության պահպանության, կլիմայական պատասխանատվության և առողջ շրջակա միջավայրի իրավունքի սկզբունքները՝ Ստոկհոլմի և Ռիոյի հռչակագրերի, Օրիուսի կոնվենցիայի, Փարիզի համաձայնագրի, Կունմին-Մոնրեալի գլոբալ շրջանակի, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 76/300 բանաձևի, ինչպես նաև Արդարադատության միջազգային դատարանի պրակտիկայի (Trail Smelter, Գաբչիկովո-Նագիմարոս, Pulp Mills) լույսի ներքո: Հիմնավորվում է, որ միջազգային չափորոշիչներն ազգային սահմանադրական կարգի էկոլոգիական բաղադրիչի նորմատիվ և մեկնաբանական հիմքն են, որոնց ազդեցությունն իրականացվում է երեք կառուցակարգերի՝ միջազգային պայմանագրերի ուղղակի կիրառման, սահմանադրական ներդաշնակեցված մեկնաբանության և միջազգային սովորության իրավունքի իմպերատիվ ուժի միջոցով:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պետության պարտավորությունների ինստիտուցիոնալ ապահովման համակարգը», բացահայտվում է պոզիտիվ պարտավորությունների եռամակարդակ կառուցվածքը՝ հարգելու, պաշտպանելու և իրականացնելու պարտավորությունները: Առաջին ենթապարագրաֆում վերլուծվում է իշխանության ճյուղերի դերակատարումը՝ ցույց տալով, որ օրենսդիրը ձևավորում է կանխարգելիչ շրջանակը և ապահովում էկոլոգիական ու

տնտեսական շահերի հավասարակշռությունը, գործադիրն իրականացնում է քաղաքականության մշակումը, մշտադիտարկումն ու տեսչական վերահսկողությունը՝ նյութականացնելով «պետք է իմանար և պետք է կանխեր» չափանիշը, իսկ դատական իշխանությունը հանդես է գալիս որպես ինստիտուցիոնալ հակակշիռ՝ գնահատելով պատշաճ ջանասիրության (due diligence) պարտականության կատարումը: Երկրորդ ենթապարագրաֆում հանրային մասնակցությունը դիտարկվում է որպես պոզիտիվ պարտականության կառուցվածքային բաղադրիչ. բացահայտվում են գործող խորհրդատվական մոդելի թերությունները և հիմնավորվում է անցումն անկախ ինստիտուցիոնալ կարգավիճակ ունեցող մարմնի, որի ակտերը պետական մարմինների համար ենթակա են պարտադիր քննարկման («ենթարկվի՛ր կամ բացատրի՛ր» սկզբունք): Երրորդ ենթապարագրաֆում ռազմավարական պլանավորումը հիմնավորվում է որպես Սահմանադրության հոդված 146-ի բովանդակությունից բխող՝ պոզիտիվ պարտականությունների համակարգային իրականացման ինստիտուցիոնալացված ձև:

Երրորդ ենթագլխում՝ *«Սահմանադրական իրավունքի՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական պրակտիկայի հետ հարաբերակցության հիմնահարցերը շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում»*, հատուկ շեշտվում է այն հանգամանքը, որ քանի որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան չի պարունակում շրջակա միջավայրի վերաբերյալ առանձին դրույթ, բնապահպանական պաշտպանությունն ապահովվում է գործող իրավունքների էվոլյուցիոն մեկնաբանության միջոցով: Համակարգված վերլուծվում են կյանքի իրավունքի (Սահմանադրության 24 և Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածներ) էկոլոգիական բաղադրիչը՝ Öneriildiz v. Turkey և Budayeva and Others v. Russia գործերի հիման վրա, անձնական և ընտանեկան կյանքի հարգման իրավունքը (31-րդ և 8-րդ հոդվածներ)՝ López Ostra v. Spain, Guerra and Others v. Italy, Fadeyeva v. Russia, Dubetska and Others v. Ukraine, Cordella and Others v. Italy գործերով, առողջության պահպանման իրավունքի բնապահպանական բաղադրիչը՝ Tătar v. Romania գործով, սեփականության իրավունքի բնապահպանական սահմանափակումները՝ Fredin v. Sweden և

Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland գործերով, ինչպես նաև տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը՝ Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary և Rovshan Hajiye v. Azerbaijan գործերով: Առանձին քննվում է Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland գործով ձևավորված դոկտրինալ մոտեցումը, որով հիմնավորվում է անցումը հետևանքային արձագանքից կանխարգելիչ և ռիսկերի վրա հիմնված մոդելի:

Երրորդ գլուխը՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման կատարելագործման ուղիները և ինստիտուցիոնալ մոդելները», նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական մոդելի բարեփոխման և ինստիտուցիոնալ երաշխիքների մշակմանը:

Առաջին ենթագլխում՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում սահմանադրական քաղաքականության հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները», բացահայտվում են շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում սահմանադրական քաղաքականության հիմնախնդիրները: Գործող կարգավորման համակարգային վերլուծությամբ ցույց է տրվում, որ Սահմանադրության հոդված 12-ում տեղ գտած «խթանում է» ձևակերպումը սահմանում է պետական նպատակ, այլ ոչ թե սուբյեկտիվ իրավունքին համապատասխանող կոնկրետ պարտականություն, ինչի հետևանքով բնապահպանական պահանջները հաճախ դիտարկվում են որպես ծրագրային-քաղաքական դիրքորոշումներ, իսկ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված՝ «հոգ տանել» պարտականությունը զուրկ է բովանդակային որոշակիությունից: Համեմատաիրավական և միջազգային զարգացումների՝ ՄԱԿ-ի 76/300 բանաձևի, KlimaSeniorinnen գործի և Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանի Klimaschutz-Beschluss որոշման հիման վրա հիմնավորվում է գործող Սահմանադրության նպատակային բարեփոխման մոդելը և ձևակերպվում են հոդվածներ 12-ի, 31.1-ի, 51-ի, 86-ի և 122-ի վերաբերյալ կոնկրետ առաջարկություններ՝ պահպանելով բնապահպանական պաշտպանության մակարդակի նվազեցման անթույլատրելիության (non-regression) սկզբունքը:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի՝ որպես սահմանադրական ինքնավար մարմնի կազմակերպման ու

գործունեության հիմնահարցերը սահմանադրական բարեփոխումների համալրեքստում», մշակվում է Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի՝ որպես սահմանադրական ինքնավար մարմնի կազմակերպման ու գործունեության մոդելը: Առաջին ենթապարագրաֆում հիմնավորվում է այդպիսի մարմնի ստեղծման սահմանադրաիրավական անհրաժեշտությունը՝ բացահայտելով բնապահպանական գործառույթների կենտրոնացումից բխող ինստիտուցիոնալ շահերի բախման և «կարգավորիչ գրավման» ռիսկերը: Երկրորդ ենթապարագրաֆում համեմատաիրավական վերլուծության են ենթարկվում Միացյալ Թագավորության, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Նիդերլանդների և Նոր Զելանդիայի ինստիտուցիոնալ մոդելները՝ ինստիտուցիոնալ անկախության աստիճանի, լիազորությունների բնույթի ու ծավալի և ժողովրդավարական լեգիտիմության աղբյուրի չափանիշներով: Երրորդ ենթապարագրաֆում ձևակերպվում է Խորհրդի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը պետական ինքնավար մարմինների համակարգում. տարբերակվում են ինստիտուցիոնալ և գործառույթային անկախության հարթությունները, առաջարկվում է հիբրիդային (խառը) մոդել՝ խորհրդարանական լեգիտիմության, գիտահետազոտական ինքնավարության և սահմանափակ վերահսկողական լիազորությունների համադրմամբ, ինչպես նաև հիմնավորվում է Խորհրդի ակտերի իրավական բնույթը՝ պարտադիր քննարկման ենթակա լինելու կարգավիճակով և պետական մարմինների՝ գրավոր պատճառաբանված հիմնավորում ներկայացնելու պոզիտիվ պարտավորությամբ:

«Եզրակացություններ և հեղինակի հայեցակարգային առաջարկներ» բաժնում ընդգրկված երեք հետազոտության հիմնական արդյունքները և հեղինակի եզրահանգումները, ինչպես նաև օրենսդրության կատարելագործման առնչությամբ ներկայացված առաջարկները:

Ատենախոսության շրջանակում իրականացված տեսաիրավական, դոկտրինալ և համեմատաիրավական վերլուծության արդյունքը հետևյալ հիմնական գիտական եզրակացություններն ու առաջարկություններն են՝

1) Շրջակա միջավայրի իրավունքը պատմականորեն զարգացել է հատվածային, ոլորտային և ռեակտիվ մոտեցումից դեպի կանխարգելիչ,

համապարփակ, ինտեգրված և գլոբալ իրավակարգավորում, ընդ որում՝ իրավական մտածողությունը դասական սանիտարահիգիենիկ, ֆիսկալ և զուտ տնտեսական նպատակներից տեղափոխվել է դեպի շրջակա միջավայրի՝ որպես ինքնուրույն իրավական արժեքի ճանաչում: Զարգացման էվոլյուցիան դասակարգվում է չորս փուլով՝ նախաձևավորման (մինչև 1945 թ.), նախնական ձևավորման (1945–1972 թթ.), ինստիտուցիոնալացման (1972–1992 թթ.) և կայուն զարգացման ու սահմանադրականացման (1992 թվականից ցայժմ) փուլերով:

2) Ժամանակակից իրավական, սոցիալական և ժողովրդավարական պետությունում շրջակա միջավայրի պահպանությունը վերաճել է սահմանադրական կարգի հիմունքների համակարգաստեղծ և գոյութենական բաղադրիչի, առանց որի մարդու հիմնարար իրավունքներն ու արժանապատվությունը զրկվում են իրենց նյութական բովանդակությունից: Այս ընկալումը պահանջում է իրավական մեթոդաբանության փոփոխություն՝ անցում ձևական-իրավական մոտեցումից համակարգային, նպատակային և արժեքաբանական մեկնաբանության:

3) Շրջակա միջավայրի պահպանության միջազգային իրավական չափորոշիչները ոչ միայն «արտաքին դրսևորման» բնույթ ունեն, այլև ազգային սահմանադրական կարգի էկոլոգիական բաղադրիչի նորմատիվ և մեկնաբանական հիմք են: Դրանց ազդեցությունն իրականացվում է երեք կառուցակարգերի՝ միջազգային պայմանագրերի ուղղակի կիրառման (նորմատիվ գերակայության), սահմանադրական ներդաշնակեցված մեկնաբանության և միջազգային սովորութային իրավունքի իմպերատիվ ուժի միջոցով:

4) Բնապահպանական պարտավորությունները ձևավորվել են որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության ժամանակակից համակարգի ինքնուրույն և բովանդակային առումով առանձնահատուկ տարր, որը ունի *ex ante* (կանխարգելիչ) բնույթ՝ ի տարբերություն դասական իրավունքների պաշտպանության *ex post facto* մոդելի: Այդ պարտավորությունների դոկտրինալ հիմքն ունի եռամակարդակ կառուցվածք՝ հարգելու, պաշտպանելու և իրականացնելու պարտավորություններ:

5) Շրջակա միջավայրի պահպանությունը ոչ թե մեկ պետաիշխանական ճյուղի բացառիկ գործառույթ է, այլ պետական իշխանության մարմինների ամբողջ համակարգի համատեղ սահմանադրաիրավական նպատակ, որտեղ օրենսդիրը ձևավորում է կանխարգելիչ շրջանակը, գործադիրն իրականացնում է քաղաքականության մշակումը, մշտադիտարկումն ու տեսչական վերահսկողությունը, իսկ դատական իշխանությունը հանդես է գալիս որպես ինստիտուցիոնալ հակակշիռ՝ գնահատելով պատշաճ ջանասիրության (due diligence) պարտականության կատարումը և ապահովելով հանրային շահի դատական պաշտպանությունը (actio popularis):

6) Ռազմավարական պլանավորումը պետության պոզիտիվ պարտավորությունների իրականացման համակարգային կառուցակարգ է, որը պետք է ընկալվի ոչ թե որպես կամավոր քաղաքական ընտրություն, այլ որպես Սահմանադրության հոդված 146-ի բովանդակությունից բխող գործադիր իշխանության սահմանադրական լիազորությունների և միջազգային-իրավական պարտավորությունների իրականացման ինստիտուցիոնալացված ձև:

7) Շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը ժամանակակից սահմանադրաիրավական մոդելում դուրս է եկել վերացական հռչակագրերի տիրույթից և հանդես է գալիս որպես կյանքի, անձնական և ընտանեկան կյանքի, տեղեկատվություն ստանալու, սեփականության և առողջության պահպանման իրավունքների իրացման նյութական ու ինստիտուցիոնալ հիմք, քանի որ շրջակա միջավայրի ռիսկերն ու վտանգները ստանում են այդ իրավունքների արդյունավետ իրացումը խաթարող նյութական միջամտության իրավական կարգավիճակ:

8) Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի էվոլյուցիան պահանջում է էկոլոգիական ռիսկերի կառավարման ոլորտում պետության պարտավորությունների վեկտորի փոփոխություն՝ անցում հետևանքային արձագանքից կանխարգելիչ և ռիսկերի վրա հիմնված մոդելի, որտեղ պետության պարտավորությունն ընդգրկում է կանխատեսելի ու լուրջ էկոլոգիական ռիսկերի կանխարգելումը դեռևս մինչև վնասի առաջացումը:

9) Սեփականության իրավունքը բացարձակ չէ և զիջում է հանրային գերակա շահին (ՀՀ Սահմանադրության հոդված 60, Կոնվենցիայի Առաջին արձանագրության 1-ին հոդված), երբ վերջինս պայմանավորված է էկոլոգիական անվտանգությամբ և կայուն զարգացմամբ: Սեփականության իրավունքի բնապահպանական սահմանափակումը ճանաչվում է իրավաչափ, եթե պահպանված է օրինականության, հանրային շահի և համաչափության սկզբունքների եռամիասնությունը, և սեփականատիրոջ վրա չի դրվում անհամաչափ անհատական բեռ:

10) Համեմատաիրավական փորձը վկայում է, որ արդյունավետ սահմանադրական մոդելները հիմնված են ոչ թե առանձին բնապահպանական դրույթների ներառման, այլ ամբողջական սահմանադրաիրավական համակարգի ձևավորման վրա, որտեղ էկոլոգիական արժեքները ներգրավված են սահմանադրական կարգի հիմունքներում, հիմնարար իրավունքների համակարգում և ինստիտուցիոնալ կառուցվածքում: Հայաստանի Հանրապետության համար առավել նպատակահարմար է գործող սահմանադրության նպատակային բարեփոխման մոդելը:

11) Իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի էվոյուցիոն արդիականացման պայմաններում սահմանադրական ինքնավար մարմինների ինստիտուտի ձևավորումն անհրաժեշտ է դիտարկել ոչ թե որպես այդ սկզբունքի խախտում, այլ որպես դրա էվոյուցիոն զարգացման արդյունք, ընդ որում, Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի ստեղծումը հիմնավորվում է ոլորտային կառավարման ժամանակակից բարդությամբ և հանրային շահի պաշտպանվածությունն ապահովելու անհրաժեշտությամբ:

12) Խորհրդի անկախության երաշխավորումը ենթադրում է ինստիտուցիոնալ (ձևական-կազմակերպական) և գործառութային (բովանդակային) չափորոշիչների համաժամանակյա ապահովում: Խորհրդի ակտերին վերապահվում է ոչ թե բովանդակային պարտադիր ուժ, այլ պարտադիր քննարկման ենթակա լինելու իրավական կարգավիճակ. պետական մարմիններն իրավասու են շեղվել Խորհրդի դիրքորոշումից, սակայն այդ դեպքում կրում են գրավոր պատճառաբանված հիմնավորում

ներկայացնելու պոզիտիվ պարտավորություն («ենթարկվի՛ր կամ բացատրի՛ր» սկզբունք):

13) Միջսերնդային արդարության դոկտրինի ինստիտուցիոնալացումը պահանջում է կանխարգելիչ ինստիտուցիոնալ կառուցակարգեր, քանի որ բնապահպանական որոշումների անդառնալի հետևանքների և ընտրական ցիկլերի կարճաժամկետ տրամաբանության միջև առկա ժամանակային անհամաչափությունը հնարավոր չէ հաղթահարել բացառապես գործադիր իշխանության շրջանակում:

Կատարված վերլուծության հիման վրա առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության բարեփոխման հետևյալ տեսաիրավական մոդելը՝

1) Սահմանադրության հոդված 12-ը շարադրել նոր խմբագրությամբ.

«Հոդված 12. Շրջակա միջավայրի պահպանությունը և կայուն զարգացումը

Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրի պահպանությունը սահմանադրական արժեք է: Պետությունը պարտավոր է ապահովել շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև:

Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է մասնակցել շրջակա միջավայրի պահպանությանը և բարելավմանը, օրենքով սահմանված կարգով իր գործունեության արդյունքում կանխել շրջակա միջավայրին վնաս պատճառող ռիսկերը:

Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է օրենքով սահմանված կարգով փոխհատուցել շրջակա միջավայրին պատճառած վնասը:

2) Սահմանադրության 2-րդ գլուխը լրացնել նոր՝ հոդված 31.1-ով. **«Հոդված**

31.1. Անվտանգ և առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքը

1. Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում:

2. Յուրաքանչյուր ոք օրենքով սահմանված պայմաններով և ծավալով ունի հանրային մարմինների տիրապետման ներքո գտնվող՝ շրջակա

միջավայրին վերաբերող տեղեկատվության հասանելիության և շրջակա միջավայրի վրա ազդեցություն ունեցող հանրային որոշումների կայացման գործընթացին մասնակցելու իրավունք»:

3) Սահմանադրության հոդված 51-ը լրացնել նոր՝ 4-րդ մասով՝ երաշխավորելով շրջակա միջավայրին վերաբերող տեղեկատվության հասանելիությունը և շրջակա միջավայրի վրա ազդեցություն ունեցող հանրային որոշումների կայացման գործընթացին մասնակցելու իրավունքը:

4) Սահմանադրության հոդված 86-ը լրացնել նոր՝ 7.1 կետով. «7.1) շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում միջսերնդային արդարության ապահովումը»՝ դրանով միջսերնդային արդարությունը ճանաչելով պետության քաղաքականության հիմնական նպատակ:

5) Սահմանադրության հոդված 122-ի 1-ին մասում «հանրային շահերի պաշտպանության» բառերից հետո կատարել լրացում «, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի պահպանության» բառերով, ինչի արդյունքում կերաշխավորվեն Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի՝ որպես սահմանադրական ինքնավար մարմնի կարգավիճակը, գործունեության ինստիտուցիոնալ կայունությունն ու անկախությունը:

Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում

Ատենախոսության հիմնական գիտական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում՝

1) Մենագրություններ

1. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրա-իրավական կարգավորման ժամանակակից հիմնախնդիրները իրավական համակարգի արդիականացման պայմաններում», Եվրասիա միջազգային համալսարան, Երևան, 2026, 408 էջ:

2) Հոդվածներ

1. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի ազդեցությունը մարդու անձնական կյանքի պաշտպանության իրավունքի իրացման համատեքստում», Արդարադատություն, Երևան, 2025, թիվ 2 (61), էջ 139–151:

2. Թումանյան Կ., «Էկոլոգիական հանցագործությունների դեմ պայքարի հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետության քրեաիրավական քաղաքականության շրջանակում», Արդարադատություն, Երևան, 2025, թիվ 2 (61), էջ 172–179:

3. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի իրավունքի դատական պաշտպանությունը», ԵՄՀ Բանբեր, Երևան, 2025, թիվ 2, էջ 68–90:

4. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի պահպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրները արդի ժամանակաշրջանում», ՀՀ Սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, Երևան, 2025, թիվ 4 (121), էջ 189–207:

5. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի իրավունքի կիրառության հիմնախնդիրները», Դատական իշխանություն, Երևան, 2025, թիվ 10-12 (316-318), էջ 48–67:

6. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի պահպանության ապահովման ժամանակակից մարտահրավերներին հակազդման սահմանադրաիրավական կառուցակարգերը», Արդարադատություն, Երևան, 2026, թիվ 1 (62), էջ 116–127:

7. Թումանյան Կ., «Առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի սահմանադրական ամրագրման անհրաժեշտությունը», Դատական իշխանություն, Երևան, 2026, թիվ 1-3 (319-321), էջ 20–30:

8. Թումանյան Կ., «Միջավայրային վտանգի վերաբերյալ հանրային իրազեկման պետության պոզիտիվ պարտավորությունը», Վանաձորի պետական համալսարանի հումանիտար և հասարակական գիտությունների գիտական տեղեկագիր, Վանաձոր, 2026, թիվ 1, էջ 142–152:

9. Թումանյան Կ., «Հասարակության ներգրավման միջոցներով շրջակա միջավայրի իրավունքի պահպանությունը», Արդարադատություն, Երևան, 2026, թիվ 3 (64), էջ 103–114:

10. Թումանյան Կ., «Աղմուկը որպես անձնական կյանքի միջամտություն», Արդարադատություն, Երևան, 2026, թիվ 4 (65), էջ 48–58:

11. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի պահպանությունը որպես ազգային անվտանգության բաղադրիչ», Արդարադատություն, Երևան, 2026, թիվ 4 (65), էջ 59–73:

12. Թումանյան Կ., «Էկոցիդի հայեցակարգի ձևավորումը, միջազգային իրավական զարգացումները և ազգային քրեաիրավական կարգավորման խնդիրները», ՀՀ ՆԳՆ «Ճգնաժամային կառավարում և տեխնոլոգիաներ» գիտական հանդես, Երևան, 2026, թիվ 28, էջ 75–88:

13. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ վեճերի լուծումը արբիտրաժի միջոցով», Դատական իշխանություն պարբերական, 2026, էջ 29-43:

14. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված սահմանադրական փոփոխությունների անհրաժեշտությունը», տպագրվել է ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» պարբերականում, 2026, էջ 242-258:

15. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի իրավունքի իրացումը տեղական ինքնակառավարման մակարդակում», տպագրվել է «Դատական փորձաքննության և քրեագիտության հայկական հանդեսում», 2026, էջ 59-70:

16. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի պաշտպանության սահմանադրականացման համաշխարհային միտումները՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքի արդիականացման համատեքստում», Դատական իշխանություն, Երևան, 2026, թիվ 7-8 (325-327), էջ 15-30:

17. Թումանյան Կ., «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի միջազգային մոդելները և դրանց կիրառելիությունը Հայաստանի Հանրապետությունում», Արդարադատություն, Երևան, 2026, թիվ 5 (66), էջ 143–154:

18. Թումանյան Կ., ««Միջավայրային վտանգ» իրավական կատեգորիայի տեսական և գործնական նշանակությունը», Արդարադատություն, Երևան, 2026, թիվ 5 (66), էջ 155–168:

ТУМАНЯН КАРЕН ОГАНЕСОВИЧ
«СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В УСЛОВИЯХ
МОДЕРНИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ»

РЕЗЮМЕ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук
по специальности 12.00.02 – Публичное право (конституционное,
административное, финансовое, муниципальное, экологическое,
европейское право, государственное управление)

Диссертация посвящена комплексному теоретико-правовому исследованию современных проблем конституционно-правового регулирования охраны окружающей среды в условиях модернизации правовой системы. Актуальность темы обусловлена тем, что в условиях углубления экологического кризиса, изменения климата, утраты биоразнообразия и роста техногенных рисков охрана окружающей среды перестала рассматриваться исключительно как предмет административно-правового регулирования и формируется как конституционная ценность, обеспечением которой обусловлена эффективная реализация основных прав человека.

В работе обосновано, что охрана окружающей среды переросла в системообразующий и экзистенциальный элемент основ конституционного строя, без которого основные права человека и человеческое достоинство лишаются своего материального содержания. Раскрыта трехуровневая структура позитивных обязательств государства (уважать, защищать, осуществлять) и превентивный (*ex ante*) характер экологических обязательств, разработана типология моделей конституционализации на основе опыта Соединенного Королевства, Германии, Франции, Нидерландов и Новой Зеландии, а также обоснован переход от реагирования на последствия к превентивной, риск-ориентированной модели ответственности государства.

На основе системного анализа практики Европейского Суда по правам человека показано, что охрана окружающей среды выступает материальной и институциональной основой реализации прав на жизнь, уважение частной и семейной жизни, получение информации, собственность и охрану здоровья, закрепленных соответственно в статьях 24, 31, 42, 60 и 85 Конституции Республики Армения.

По результатам исследования предложена новая теоретико-правовая модель конституционной реформы: новая редакция статьи 12, дополнение Конституции статьей 31.1 (право на жизнь в безопасной и здоровой окружающей среде), дополнение статьи 51 частью 4 (доступ к экологической информации и участие общественности), дополнение статьи 86 пунктом 7.1 (межпоколенческая справедливость), а также дополнение части 1 статьи 122, гарантирующее статус Совета по охране окружающей среды как конституционного автономного органа, его институциональную стабильность и независимость.

Теоретические и практические результаты диссертации могут быть использованы в процессе совершенствования Конституции Республики Армения, реформирования экологического законодательства, в правоприменительной деятельности органов конституционного правосудия и административных органов, а также в образовательном процессе.

KAREN TUMANYAN

**«CONTEMPORARY PROBLEMS OF THE CONSTITUTIONAL-LEGAL
REGULATION OF ENVIRONMENTAL PROTECTION UNDER THE
CONDITIONS OF THE MODERNISATION OF THE LEGAL SYSTEM»**

ABSTRACT

Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences

in the speciality 12.00.02 – "Public law - constitutional, administrative,
financial, municipal law, environmental, European law, public administration"

The dissertation provides a comprehensive theoretical and legal study of the contemporary problems of the constitutional-legal regulation of environmental protection under the conditions of the modernisation of the legal system. The topicality of the subject stems from the fact that, amid the deepening ecological crisis, climate change, biodiversity loss and growing technogenic risks, environmental protection has ceased to be treated as a matter of administrative regulation alone and is emerging as a constitutional value upon which the effective realisation of fundamental human rights depends.

It is substantiated that environmental protection has become a system-forming and existential component of the foundations of the constitutional order, without which fundamental human rights and human dignity lose their material content. The three-tier structure of the state's positive obligations (to respect, to protect and to fulfil) and the preventive (ex ante) nature of environmental obligations are revealed; a typology of constitutionalisation models is developed on the basis of the experience of the United Kingdom, Germany, France, the Netherlands and New Zealand; and the shift from a consequence-based response to a preventive, risk-based model of state responsibility is substantiated.

Based on a systemic analysis of the case law of the European Court of Human Rights, it is shown that environmental protection constitutes the material and institutional basis for the realisation of the rights to life, to respect for private and family life, to receive information, to property and to health protection, enshrined respectively in Articles 24, 31, 42, 60 and 85 of the Constitution of the Republic of Armenia.

As a result, a new theoretical model of constitutional reform is proposed: a new wording of Article 12; a new Article 31.1 enshrining the right to live in a safe and healthy environment; a new part 4 of Article 51 guaranteeing access to environmental information and public participation in decision-making; a new point 7.1 of Article 86 recognising intergenerational justice as a principal objective of state policy; and an amendment to part 1 of Article 122 guaranteeing the status, institutional stability and independence of the Environmental Protection Council as a constitutional autonomous body.

The theoretical and practical results of the dissertation may be used in the process of improving the Constitution of the Republic of Armenia, reforming environmental legislation, in the law-application practice of constitutional justice and administrative bodies, as well as in legal education.